

ספרות משמעות תרבות 33, העברית שפה חיה כרך ד' רינה בן שחר וגדעון

טורי (עורכים) הוצאת הקיבוץ המאוחד 2006:141-156

"עושים כזה דיבור ישיר"

יעל זיו, האוניברסיטה העברית

א. מבוא

הדיבור הישיר, או הציטוט, נחשב למסירת דברים כלשונם, וממילא, העברה מדויקת של תוכנם. לציטוט עצמו ערך תרבותי תלוי הקשר. כך, מייחסים אנו חשיבות עליונה למובאות בנושאי הלכה ומשפט, ומאידך, משמשות אותנו המובאות גם בסוגות ספרותיות שונות כמו סיפורים עממיים, בהקשרים תקשורתיים יומיומיים כמו דיווחים עיתונאיים, בסיפורים אישיים ואפילו ברכילות עסיסית.¹ תפקידו של הציטוט מעוגן בהקשרו: הוא מהווה ציון מקור הסמכות בנושאים הלכתיים, תקדים מחייב בהקשרים משפטיים וייחוס מקור המידע בדיווחים עיתונאיים או רכילותיים. באופן טבעי, ציון המידע אודות הדובר המקורי בדיווח מהווה הסרת האחריות לאמיתות תוכנו מן המדווח, שהרי אם אין יחוס המידע לגורם שלישי ברירת המחלף היא שהדובר נוטל אחריות על תוכן המסר ועל אמיתותו. זוהי התגלמות הציות לעקרון שיתוף הפעולה התקשורתי של גרייס The Cooperative Principle, וליתר דיוק, לתת-עקרון ה'איכות' Quality, על פיו הדובר אמור למסור רק דברים שיש לו סימוכין עבורם. בספורים אישיים ובדיווח על חוויות, קיימת קשת נרחבת של אפשרויות המשקפת את אופיו של המדווח ואת אופיה של החוויה. יש הנוטים לדיווח עקיף ויש המשלבים בסיפורם דיבור ישיר ומחיים באמצעותו את הדיווח. אל סוג זה של דיווח אתיחוס בהמשך.

במאמר זה אדון בסוג אחד של מסירת דיבור ישיר בעברית הדבורה השגורה במיוחד בפי צעירים כיום הנתפס כעילג, חריג ומקרי כמו בדוגמאות להלן:²

1. אז הוא עושה לי: "למה מי את בכלל?"
2. אז היא כאילו: "עזוב אותה היא לא בעסק."
3. אז הם באים כזה בהפוכה: "מה יש? רק אותנו מותר לסדר?"
4. אז היא נדחפת ככה: "יאללה! אתה עם השטויות שלך!"
5. אז הוא מין כזה: "טוב, לא התכוונתי, מה קורה לך, אחותי?"

ואבקש לטעון שהבחירה בצורות דיווח כגון אלו אינה מקרית, אלא היא מצייתת למערכת חוקים שיטתית ומוסברת בצורה טבעית על בסיס תכונותיהן של מובאות ככלל, ותפקידן של המובאות מסוג זה בהקשר השיח בפרט.

ב. הדיבור הישיר כהדגמה

כאמור, חשיבותו של הציטוט נקבעת על פי הקשרו בסוגות השונות. במאמר הנוכחי אתייחס בעיקר לציטוטים המצויים בשיחות בין חברים על אירועים יומיומיים, ואטען שתכונותיהם הצורניות אינן שרירותיות. בתיאורי אעשה שימוש בתפיסה של קלרק וגריג (1990) על פיה הציטוט הוא למעשה **הדגמה**, כלומר, המדווח **מדגים** את פעולת האמירה המקורית ובמסגרתה, באופן טבעי, מעביר גם את תכניה. גישה זו תסייע בידינו להסביר את ההגיון העומד בבסיס בחירת הפעלים באמצעותם ניתן לשרשר את הדיבור הישיר, מחד, ולהבהיר את השיטתיות המגולמת בצורות הדיבור הישיר בעברית הדבורה השגורות בפי הצעירים, מאידך.

עיון בצרור המשפטים ב (6) – (9) להלן יגלה שלפני המדווח עומדת האפשרות לאפיין קו מסוים הכרוך במובאה כמו האופן בו נאמרה, טיב פעולת הדיבור באמצעותה גולמה, מקומה היחסי ברצף השיח או אף להסגיר את יחסו לדובר המקורי בהקשרו של הציטוט המסוים. המשפטים הבאים מדגימים היבטים אלו, בהתאמה:

6. א. הוא לחש לי: "אל תאמין להם."
ב. היא צעקה (בכל כוחה): "לכל דבר יש גבול!"
ג. הם מלמלו: "מה יש כבר לעשות שם?"
ד. היא התחילה לגמגם: "יש לי אורחת, אני לא יכולה להגיע למסיבה."
7. א. הם שאלו אותנו: "אתם לא שומעים רדיו?"
ב. הוא פקד עלי: "עמוד דום!"
ג. היא הבטיחה לי: "אני אעשה כל מה שתבקשי!"
ד. הם הזהירו אתכם במפורש: "המקום הזה מסוכן, אל תלכו לשם!"
8. הוא התחיל להסביר לי: "תלך לחדר כושר ותרגיש טוב."
והמשיך: "ותפסיק לשתות כל כך הרבה קפה!"
והוסיף: "ואל תשכח להפסיק לעשן!"
וחזר (ואמר): "ותרגיש טוב בסוף, תראה."
9. א. הוא צייץ: "מה אתם רוצים ממני?"
ב. הוא ממש נבה עלינו: "תסתלקו מכאן תיכף ומיד!"

ג. הם יללו: "מתי כבר תבואו לעזור לנו?"

ד. הבוס שלי שאג: "אם לא תבוא מיד אתה מפוטר."

ב (א6) ו (ב6) בחר המדווה לציין את גובה קולו של הדובר המקורי בעת האמירה, ו ב(ג6) ו (ד6) מתוארת האמירה כמלמול או כגמגום, כלומר, המדווה מצביע על אופן האמירה. המשפטים ב (7) מאופיינים בציון פעולת הדיבור, שאלה ב (א7), פקודה או צווי ב (ב7), הבטחה ב (ג7) והזהרה ב (ד7). ציון מיקומו היחסי של הציטוט במבנה השיח מצוי ב (8) התחיל, המשיך, הוסיף, וחזר, ואילו תיאור יחסו של המדווה אל הדובר המקורי בעת האמירה משתקף בבחירת פועל שאינו מזוהה עם הפקת קול אנושי צייץ (א9), נבח (ב9), ילל (ג9) ושאג (ד9) ומסגיר סוג של זלזול.

בחירת צרור המשפטים ב (6) – (9) לאור ניתוח הדיבור הישיר בסוגה זו כהדגמה מצביעה, אם כן, על מיגוון אמצעים המשמשים במה שאכנה כאן 'הדרמטיזציה של המובאה'³. ובאופן מפורש יותר, תיאור האופן בו נאמרו הדברים במקור עשוי להתפס כבחירת המדווה בהמחשת היבט מסוים של פעולת האמירה נוסף על תוכנה המילולי. במיוחד בולטת ההמחשה במשפטי הציטוט ב (9) בהם עושה המדווה שימוש מכוון בפעלים המזוהים עם הקולות: ציוץ, נביחה, יללה, ושאגה. אך גם במשפטים ב (6) בהם לחש, צעקה, מילמול וגימגום מתארים את האמירה הם משמשים גם כדרכים באמצעותן ניתן להמחיש את סצינת האמירה. בדוגמאות ב (7) ההכרזה המפורשת על טיב פעולת הדיבור כשאלה או פקודה מותרת בפני המדווה את הבחירה להמחישן. הרצף ב (8) מתאר עלילה, סצינה דרמטית הממחישה את ההתרחשות עצמה. בהמשך דברי אבקש לטעון שהדיבור הישיר בעגה של העברית הדבורה כפי הצעירים מציית למערכת חוקים הנובעת מתפיסה זו של הציטוט כהדגמה. ובטרם נבחן סוגיה זו אצביע בקצרה על מאפיינים תחביריים ופרגמטיים אחדים של הדיבור הישיר אשר גם להם מקום בתיאור כולל יותר של התופעה.

ג. הדיבור הישיר: מאפיינים תחביריים אחדים

1) מיקום במשפט

המשפט המדווה הוא בעל חרות תחבירית והוא עשוי להקדים את הציטוט [כמו ב (1)–(9) לעיל] להופיע אחריו [כמו ב(10) להלן] ואף לקטוע את המובאה עצמה [כמו ב (11) להלן]. המשפטים ב(10) ו (11) השייכים למישלבים שונים ידגימו את שני המקרים האחרונים:

10. א. " משוב עורכי הדין פוגע בעצמאות השיפוטית" אמר אתמול שר המשפטים.

ב. "הילדים שלנו לא יוצאים מהבית" מתלוננים תושבי השכונה.

ג. "את ממש לא נורמלית!" היא צרחה.

11. א. "החבאתי את הארנק", הודתה העוזרת, "אבל לא גנבתי את הכסף."

ב. "לא נורא" הוא אומר לי "היא רק בת שש עשרה, היא עוד תגדל."

ג. "מותק שלי" היא אומרת לי "אצלי זה לא ילך לך."

הבדלים סגנוניים אלה מנוצלים היטב בסוגות השונות בהתאם לשיקולי מבנה האינפורמציה במשפט ובשיח. כך, למשל, יגויסו המשפטים בעלי המובאה בראש המשפט להבלטת תוכנה בהקשרים בהם זו עולה בחשיבותה על זהות המצטט ולהיפך, בכפיפות לשיקולי רימטיות, תימטיות ולכידות נוספים. נושא מרתק זה ראוי לדיון נרחב מזה שאוכל לספק לו במאמר זה.⁴

(2) מעמדו של הציטוט כמושא ישיר

הדעות הנוגעות למעמדו הדקדוקי של משפט הדיווח שונות. יש המתייחסים אליו כאל המשפט העיקרי ואל הדיבור הישיר כאל המשלים מושא ישיר לפחות כשהוא מקדים את הציטוט, ויש המתייחסים אליו כאל רכיב הסגרי, פרנטטי, גם כשהוא במיקום תחבירי זה. הראשונים ידגישו את ההקבלה בין:

12. משה אמר: "אל תאמין להם"

לבין:

13. משה אמר את הדבר.

והאחרונים יקשו כשיצביעו על העדר ההקבלה והצרכת המושא במקרים כגון:

14. נורית רתחה: "למה הוא לא מגיע?"

לבין:

15. *נורית רתחה את זעמה.

כמו גם בין:

16. חיים השתגע: / השתולל: "מתי הם כבר יפסיקו עם הרעש הזה?"

לבין:

17. * חיים השתגע / השתולל את כעסו.

כדי להגן על "תיזת המושא הישיר" יאלצו התומכים בה להציע ניתוחים בעלי אופי מופשט ואד-הוק, כמו למשל להניח שלפועל המדווח משועבד רכיב מופשט אשר נושלו. ב (18) מודגם ניתוח מופשט מעין זה:

18. חיים השתגע/השתולל כשאמר את הדבר.

יש לשים לב שגם בהצעה זו אין למובאה מקבילה בעלת מעמד של משלים מושא ישיר של הפועל במשפט העיקרי, אלא בתוך רכיב המשועבד למשפט העיקרי. בניגוד מוחלט לגישות אלו, מביאה מונרו (1982) טיעונים מלשונות שונות בהן לפועל האמירה מעמד של פועל עומד.⁵

3) שלילה מטא-לשונית

הדיבור הישיר מוגבל להיקרויות במשפטים חיוביים; לשון אחר, חלה הגבלה על היקרות מבני המשפט המדווח בשלילה. כך, לא נמצא באופן ספונטני דיווח כמו:

19. ??? הוא לא הסביר לי: "תתחיל ללכת לחדר כושר ותרגיש טוב."

השלילה המצויה כאן (במידה שהיא עשויה להתקבל כלל) היא מטא-לשונית: והיא תוכל לבוא רק במקרים בהם היא תשלול היקרות כהד:

20. הוא לא [הסביר] לי, "תתחיל ללכת לחדר כושר ותרגיש טוב"

הוא איזביר לי (מיבטא זר כבד!) "תתחיל ללכת לחדר כושר ותרגיש טוב"

ההסבר להגבלה תחבירית-פרגמטית זו נובע מן העובדה שהשימוש בשלילה מצריך קדם-הנחה (presupposition) אודות מצב הדברים בחיוב. אם כן, אין כל הגיון אינפורמטיבי בשלילה שאינה קדם-מניחה מצב דברים מסוים, ומכאן אי תקינותם הפרגמטית של משפטים כמו זה ב (19). מאידך, שלילה מטא-לשונית, כמו זאת ב (20), שוללת את הצורה [hisbir] כלומר את אופן ההגיה, ולא את תוכנה או את מהותה הסמנטית של הישות הלקסיקלית המקודדת. אילו היתה השלילה המודגמת ב (20) סמנטית, היה הרצף מהווה סתירה לוגית, שהרי איננו יכולים לומר בו-זמנית גם ש'הוא הסביר לי' וגם ש'הוא לא הסביר לי'. ועתה נעבור לנושא העיקרי של מאמר זה, משפטי מסירת הדיבור הישיר בעברית הדבורה השגורה בפי הצעירים כיום.

בחנית הדיבור הישיר בעגה של העברית הדבורה בפי הצעירים לאור התפיסה של הציטוט כהדגמת המובאה תוכל להסביר את התופעות הדקדוקיות המצויות בו באופן שיטתי ולהוכיח שהן אינן תוצאה של עילגות או מקריות. נשוב ונתבונן בדגמי המשפט כמו אלה המצויים בצרור הפותח את המאמר:

21. אז הוא עושה לי : "למה מי את בכלל?"
22. אז היא כאילו: "עזוב אותה היא לא בעסק."
23. אז הם באים כזה בהפוכה: "מה יש? רק אותנו מותר לסדר?"
24. אז היא נדחפת ככה: "יאללה! אתה עם השטויות שלך!"
25. אז הוא מין כזה: "טוב, לא התכוונתי, מה קורה לך, אחותי."
26. אז הוא כזה נעמד: "למה מה קרה? אין מצב לצאת מכאן עכשיו?"
27. אז היא מתחילה כזה: "מה יש? אסור כבר לעשן כאן?"
28. פתאום היא נכנסת כזה: "סליחה, לא ידעתי שאתם לבד!"

ונעמוד על התופעות הבאות: השימוש בזמן הדקדוקי הווה (present tense) לתיאור מאורע שהתרחש בעבר, בחירת פעלי הדיווח (כמו: עושה במשפט (21), באים במשפט (23), נדחפת במשפט (24), נעמד במשפט (26), מתחילה במשפט (27) ו נכנסת במשפט (28)), העדר פועל דיווח כלל (כמו במשפטים (22) ו (25)), והשימוש בסמני השיח כזה, כאילו, ככה.

1) הזמנים

השימוש בזמן ההווה לתיאור פעולה שהתרחשה בעבר אינו חריג ונראה שהוא מזוהה עם מה שמכונה לעיתים 'הווה סיפורי'. אפשר למצוא אותו מסורג עם העבר באותו קטע סיפור עצמו כדי להדגיש רכיב דרמטי כמו בדוגמא המאלפת הבאה:

29. "תשמע סיפור", אומר יזהר ורדי, קצין הבטחון של רוחמה. 'לפני שנה מתקשרים אלי ממשרת נתיבות, 'תגיע לתחנה, תפסנו גנב אבטיחים שיצא מהשטח שלכם'. הגעתי לשם וראיתי פרייבט סובארו מלאה באבטיחים בקבינה ובבגאז'.... שאלתי את הגנב 'אתה לא מתבייש לגנוב?' הוא ענה: 'לא גנבתי. לקחתי !'. ...התחלתי להוציא את האבטיחים מהאוטו שלו והוא, בלי בושה, אומר לי: 'תעשה טובה, נגמר לי הדלק. תן לי כמה ליטרים לחזור הביתה!'

מבנים מדווחים כמו אלה בצרור הראשון מצויים גם בזמן עבר, כמו במשפטים להלן:

30. אז היא כזה נדחפה בסוף: "גם אני, גם אני."

ואפילו:

31. אז פתאום היא עשתה מין כזה: "וואוו! הבהלת אותי."

אם כי נראה שהם רווחים פחות. אמנם לא נתקלתי בהיקרויות של מבנים מסוג זה בזמן עתיד, אך ניתן להעלות על הדעת מקרים בהם תוכלנה צורות כאלה לתאר מצבים צפויים מראש. כלומר, ניתן ליצור תרחיש המבוסס על מאורעות שקרו פעמים רבות בעבר וניתן לחזות כיצד יתרחשו גם בעתיד, כמו בדוגמאות להלן:

32. אני מכירה אותו. בסוף הוא יבוא אלי ויעשה לי: "יאללה! את עם השטויות שלך."

33. אז כמו תמיד היא תתחיל/תדחף כזה: "גם אני! גם אני!"

כלומר, לפנינו מעין המחזה. לאור האיפיון של הדיבור הישיר כהדגמה, רק טבעי יהיה למצוא סוג כזה של הרחבת השימוש האפשרי.

(2) סוג פועל הדיווח

נוכחנו כי בידי המדווח שלל אפשרויות למסור את תוכני המידע ולקודדם באמצעות פעלים המתארים את דרכי המסירה השונות. כך ניתן להצביע על היבט מסוים הכרוך במובאה כמו האופן בו נאמרה, טיב פעולת הדיבור באמצעותה גולמה, מקומה היחסי ברצף השיח או יחסו של המדווח לדובר המקורי בהקשרו של הציטוט המסוים (ראה חלק ב' לעיל). במקרים אחדים מלווה הציטוט בהמחשת האמירה המקורית, תוך שינוי נימת הקול, למשל, מה שכינתי 'הדרמטיזציה של המובאה'. זהו מקרה מובהק של הדיבור הישיר כהדגמה. נבחן עתה את התגלמויות הדיבור הישיר בעגה של העברית הדבורה בפי הצעירים לאור גישת ההדגמה וניווכח שהיא מסבירה אותן באופן שיטתי.

ראשית, נמצא שבמקרים אחדים אין פועל דיווח כלל. כך, למשל במשפטים (22) ו (25) המובאים כאן שוב:

22. אז היא כאילו: "עזוב אותה היא לא בעסק."

25. אז הוא מין כזה: "טוב, לא התכוונתי, מה קורה לך, אחותי."

במשפטים מסוג זה אין כל אפיון מילולי של המובאה פרט למסירת תוכנה. כלומר, המדווח בוחר להציג את הדברים עצמם (תוך ייחוסם לדובר המקורי) ללא כל תיווך באמצעות תיאור. המקרה המובהק ביותר יהיה, כמובן, זה אשר אינו כולל תכנים סמנטיים כלל, אלא מדגים היבטים ביצועיים חוץ-לשוניים ויזואליים או אודיטוריים כלשהם, הנקלטים באמצעות חוש הראיה או השמע, ומחקה את האירוע המקורי, כמו בדוגמאות להלן:

34. אז היא עושה לי: נה נה נה נה [בהנגנה מוכרת]

35. והוא מתחיל כזה: [חיקוי העוויות פנים ותנועות ידיים באויר]

במקרים אחרים ניתן לעמוד על היבט ההדגמה המצוי בציטוט כשפועל הדיווח הוא עשה כמו בדוגמה הטיפוסית (21) לעיל, ושוב להלן:

21. אז הוא עושה לי: "למה מי את בכלל?"

כלומר, כשהציטוט הוא חזרה על מעשה הדיבור המקורי או פעולת האמירה עצמה. להערכתך, גם בבסיס הבחירה בפעלים כמו: בא (משפט 23) ו נעמד (משפט 26), ויתכן שאף בפועל כמו מתחיל (משפט 27) (מובאים שנית להלן) מצויה התפיסה כי אנו ממחישים את ההתרחשות המקורית באמצעות מירכוז תשומת הלב על גיבור הסצינה הנתונה ושחזור תיאטרלי של עלילת הסיפור.⁶ למעשה, נראה שאין כאן משמעות מילולית לפועל 'נעמד' במשפט (26) למשל, אלא מעין שחזור הוראת בימוי, לעמוד ולשאת דברים; הדובר המקורי מוצג כמי שתופס את הבמה ונושא את דבריו, והמדווח משחזר אותם:

23. אז הם באים כזה בהפוכה: "מה יש? רק אותנו מותר לסדר?"

26. אז הוא כזה נעמד: "למה מה קרה? אין מצב לצאת מכאן עכשיו?"

27. אז היא מתחילה כזה: "מה יש? אסור כבר לעשן כאן?"

אפיון זה של צורת הדיווח מאפשר לנו לחזות הגבלות תפוצה מסוימות. באופן טבעי, לדרכי הדיווח השונות הגבלות תפוצה שונות אשר חלקן תלויות מישלב. ואולם אני מבקשת להאיר כאן נקודה על-מישלבית הקשורה להגבלות התפוצה הנובעות מתפקיד צורת הדיווח. כך, ניווכח שככל שהמובאה תוצג באמצעות אפיון מפורש ומפורט יותר של היבט כלשהוא בה (אופן האמירה, טיבה) כן ניתן יהיה למצוא תיאור זה גם בסופה ולא רק בראשה [כמו במשפטים (36 א, ב), (37א, ב) ו (38א, ב) להלן], ולעומת זאת, ככל שצורת הדיווח דלה

באפיון האמירה, כן יקשה עליה להופיע בסוף הציטוט, כך שכאשר צורה זו תכליתה להציג את המובאה בלבד, והיא כולל רק הדגמה, ללא אפיון נוסף, לא נמצא אותה בסוף הציטוט כלל. ואכן, בצמדי המשפטים (36א)-(38א) אנו מוצאים את משפט הדיווח לפני המובאה ובמקבילותיהן (36ב)-(38ב) אחריה:

36. א. היא לחשה/צרחה בכל הכוח: "עזוב אותי!"

ב. "עזוב אותי!" היא לחשה/ צרחה בכל הכוח.

37. א. היא בקשה ממני: "עשי לי טובה."

ב. "עשי לי טובה", היא בקשה ממני.

38. א. אז היא מתחילה להשתעל כזה: "מה יש? אסור כבר לעשן כאן?"

ב. "מה יש? אסור כבר לעשן כאן?" היא מתחילה להשתעל כזה.

ומאידך, ב (39) ו (40) דרך הצגת המובאה אינה מאפיינת אותה או את דרך מסירתה אלא מתפקדת לתכלית הצגתה בלבד, ולפיכך נתקשה למצוא את הדיווח בסוף הציטוט:

39. א. אז היא כאילו: "עזוב אותה היא לא בעסק."

ב. * "עזוב אותה היא לא בעסק." היא כאילו.

40. א. אז הוא מין כזה: "טוב, לא התכוונתי, מה קורה לך, אחותי."

ב. * "טוב, לא התכוונתי, מה קורה לך, אחותי?" הוא מין כזה.

ההבדלים בתפוצה הדקדוקית מצביעים למעשה על המובן מאליו: ניתן לתאר את הצגת האמירה או את תוכנה לאחר מעשה אך לא להציגה בלבד. ובכן, בהינתן אפיון של הצגת המובאה או של המובאה עצמה אנו מתארים אותו ובהעדר אפיון כזה אנו מציגים את המובאה בלבד. נעבור עתה לבחון את השימוש בסמני השיח ותרומתם לניסוח הדיבור הישיר בעגת העברית הדבורה בה אנו עוסקים.

(3) השימוש בסמני שיח

באפיון הדיבור הישיר כהדגמה מעירים קלרק וגריג (1990), במידה רבה של צדק, שהדגמות מטבען אינן מהוות שכפול מדויק של המקור, אלא מהוות קרוב מסוים של מושא

ההדגמה. הם מעידים שהדגמת צליעה, למשל, "הנה כך" אינה זהה לצליעתו של מי שאת צליעתו מדגימים. מתיאור זה עולה שבמידה שנמסר תוכן סמנטי בדיבור הישיר (ולא חומר חוץ-לשוני בלבד כמו במשפטים (34) (35) לעיל) התוכן עצמו נמסר בקרוב, בצורה טנטטיבית. נשוב ונתבונן עתה בדרכי המסירה של הדיבור הישיר בעגה בה אנו עוסקים וניווכח שבמידה שהדובר מסמן את אותו קרוב בדיווח באופן מפורש, הוא עושה זאת באמצעות סמני השיח *כזה*, כאילו וככה.

נפתח באיזכור העובדה שסמני השיח הללו מתפקדים כצייני קרוב ואי נקיטת התחייבות בקשר למידת הדיוק בעברית הדבורה של הצעירים כיום גם בהקשרים שאינם מזוהים עם דיבור ישיר בהכרח.⁷ בדוגמאות להלן נמצא עדות לשימוש זה:

41. א. בהתחלה זה הביך אותי כזה.

ב. אני לא יודעת אם הוא מתאים לה. הוא בן חמישים כזה.

42. א. הם כאילו לחצו ידיים.

ב. הוא נפל כאילו על הרצפה.

43. א. אני ככה די התבלבלתי בסיבובים.

ב. היא ככה מדברת מהמותן.

נראה שיהיה זה טבעי לגייס את אותם צייני הקרוב והטנטטיביות גם בהקשר הצגת הדיבור הישיר בלשון. הגם שאין תמימות דעים בתחום לגבי פרטים שונים הנוגעים לניתוחם של סמני השיח, תכונותיהם הכלליות נדונו בהרחבה בספרות ואין בכוונתי לחזור ולתארן כאן.⁸ בהקשר הנוכחי אצביע רק על העובדה שבשימושם כסמני שיח אין הערכים שלפנינו *כזה*, כאילו וככה בני הטעמה והם אינם מגלמים אותן תכונות סמנטיות התורמות לערך האמת אשר הם מגלמים כרכיבים מילוניים (קונספטואליים) עצמאיים. למעשה, הם מהווים הוראות לפענוח המסר המורות על קרוב; באמצעותם מציינים הדוברים באופן מפורש שאין ליחס דיוק מוחלט לאמירה, או לתיאור הנתון. ההצהרה המפורשת על הקרוב, מסייעת לדובר לעמוד בכלל האיכות של גרייס ולא לחרוג ממנו: זהו ציון הגבול המקסימלי של האמת שהדובר מסוגל לעמוד בו, למיטב ידיעתו זה המצב. ללא ציון הקרוב הייתה זו חריגה מכלל האיכות של גרייס. מיגוון רחב של סמני שיח המתפקדים כצייני קרוב, עמעום (hedge), קיים בשלל לשונות נוספות. בחלקן אותם סמנים משמשים גם כמצגי הדיבור הישיר.⁹ בדוגמאות הבאות מוצג סמן השיח *like* באנגלית, שתפוצתו דומה לזו המגולמת על ידי סמני השיח הנדונים במאמר זה ושהינו מושא למחקרים לשוניים ולשוניים-חברתיים מאלפים בספרות הבלשנית לאחרונה:

44. a. We were in school together when we were like ten years old.

- b. He lives in Jerusalem, like really close to my house.
- c. So she goes like: "Give me a break!"
- d. So he's like: "Oh my God, where are they?"

בלשנים, סוציולוגים, ומחנכים בעולם האנגלו-סקסי כולו מצביעים על מהירות תפוצת השימוש בו. תופעה שנראה היה שהיא מאפיינת את לשונם של צעירים בעלי מה שמכונה לעיתים "לקסיקון-דל" התבררה ככללית וחוצה גבולות מדינה, תרבות ושכבה תרבותית-חברתית-כלכלית. אותן תלונות על תדירות שימוש גבוהה ועילגות נשמעות לעיתים תכופות גם מפי מורים ומחנכים בישראל. קרוב לודאי שיש דמיון בין הסיבות המנחות את השימוש התדיר בקרב אוכלוסיות דומות בתרבויות השונות ויש הטוענים שהן קשורות לתנאי החיים בעולם הפוסט-מודרני.¹⁰ נשוב עתה ונתבונן בבחירה בסמני השיח המסוימים *כזה*, *כאלו*, ו*ככה* כדיבור הישיר בעברית הדבורה. ובכן, גם על פי אותן גישות כי בשימושם כסמני שיח יש משום שרירותיות ואין לערכים אלו משמעות סמנטית-קונספטואלית, הרי שבמקרים שלפנינו הקשר הדיאכרוני בין סמן השיח לבין הערך המקורי נראה שקוף. כך, למשל, במשפטים כמו (23), (25), (27), (28) לעיל (ושוב להלן) השימוש בסמן השיח *כזה* שמקורו בערך המילוני שמשמעו השוואה 'כמו זה':

- 23. אז הם באים כזה בהפוכה: "מה יש? רק אותנו מותר לסדר?"
- 25. אז הוא מין כזה: "טוב, לא התכוונתי, מה קורה לך, אחותי."
- 27. אז היא מתחילה כזה: "מה יש? אסור כבר לעשן כאן?"
- 28. פתאום היא נכנסת כזה: "סליחה, לא ידעתי שאתם לבד!"

כיון שהשוואה אינה קביעת זהות, אלא הצבעה על דמיון, טבעי לגייס אותה גם במקרה שלנו כשמדווחים על דיבור ישיר על פי התפיסה של הדיווח כהדגמה; איננו מפקימים את הטקסט המקורי בהכרח אלא משהו הדומה לו.¹¹ רכיב השוואה כ קיים כתחילית גם בסמן השיח *כאלו* המופיע בדוגמה (22) לעיל, ושוב להלן:

- 22. אז היא כאלו: "עזוב אותה היא לא בעסק."

נוסף על השוואה נמצא במקרים כאלה גם רכיב תנאי מדומה אילו. התפיסה על פיה הציטוט הוא, למעשה, הדגמה או הצגה, באה כאן לידי ביטוי מלא כשהצגות נתפסות באופן בסיסי כיצירות לא אמיתיות, פרי הדמיון. כלומר, המדווח מעיד על עצמו שהוא משחזר "משהו מעין" המובאה. סמן השיח השלישי בהקשר הנוכחי, *ככה*, הוא זה הקשור במפורש להדגמה 'הנה

כך'. לא מפליא, לכן, למצוא אותו בדיווח על דיבור ישיר, כמו בדוגמה (24) לעיל, ושוב להלן:

24. אז היא נדחפת ככה: "יאללה! אתה עם השטויות שלך!"

מצאנו שאין מקריות ושרירות בשימוש בסמני השיח *כזה*, *כאילו*, ו*ככה* במסירת הדיבור הישיר. כל אחד מסמני השיח הללו קשור דיאכרונית לרכיב משמעות המציין השוואה, דמיון או הדגמה, וכאשר הציטוט עצמו נתפס כהדגמה ימצאו סמני השיח הללו המועמדים הראויים והטבעיים לשימוש.

ה. סיכום

בחינת מיכלול האמצעים המשמשים למסירת מובאות בעברית הדבורה השגורה בפי הצעירים כיום מגלה כי הלשון הנתפסת כעילגת ובלתי עקבית מציינת למערכת חוקים שיטתית ומוסברת באופן טבעי על בסיס הראיה שהציטוט הוא למעשה צורה של הדגמה. הבחירה בצורות דיווח מסוימות דווקא ולא באחרות אינה מקרית והעובדה שלתופעה זו מקבילות בלשוניות שונות מהווה תימוכין לטענה זו.

¹ בהקשר התלמודי נמצא הציטוט המרשים הבא מפי ר"א בר חנינא (מג' ט"ו, ע"א) שהופיע כברייתא (אבות ו' א') "כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם."

² הדוגמאות נאספו מתוך האזנה לשיחות בני, רותם, וחבריו במשך התקופה בה היה תלמיד כיתה י"א ועד תחילת שרותו בצבא 1999-2001.

³ יאמר מיד, הפוטנציאל להמחשה אינו מגולם תמיד במלואו. בעלי החוש הדרמטי ינצלוהו, ואלה החסרים אותו ישתמשו בו לתיאור בלבד. אך הבדל זה כמוהו כהבדל בין הכישור הלשוני לבין ביצועו.

⁴ וראה גם מחקריהם המאלפים של למברכט (1994) ובירנר וורד (1998) בהקשר זה. למברכט מציע מסגרת תיאורטית כוללת למבנה האינפורמציה לתוכה ניתן יהיה לצקת תובנות והכללות אודות מבנה המשפט ואילו בירנר וורד בוחנים מבנים המדגימים סדר מילים בלתי קנוני באנגלית ומגדירים את מיגוון השיקולים הקשורים למבנה השיח המחילים עליהם הגבלות תפוצה. נראה שמערכת שיקולים דומה ישימה גם בעברית, אם איננה תכונה כלל-לשונית.

⁵ ראה גם רופנהופר (2001) למיגוון טיעונים על פיהם פעלי המסירה הם הסגריים.

⁶ בהקשר זה אני מבקשת להצביע על העובדה המעניינת שגם בשפות אחרות יש עדות לשימוש בפעלים מסוג זה בהקשרי דיבור ישיר. כך בספרדית (על פי סונר 2000) לגבי הפועל *acudir* (במשמעות 'לבוא') בפניית (מפי קיפרסקי על פי רופנהופר 2001), ובאנגלית. בנקודה זו ניתן להתייחס הן לבו-זמניות של התנועה (המיוצגת בפועל העיקרי) עם האירוע המדווח והן לדרמטיזציה המשתקפת בניסוח זה.

⁷ *כזה*, וכאילו נחקרו באופן נרחב במסגרות תיאורטיות שונות (ראה, למשל, זיו, 1998, הנקין, 1999 ומשור, 2001). *ככה*, הנפוץ פחות, לא זכה לאותה מידה של תשומת לב מחקרית (אך ראה בן-שחר 2000).

⁸ לסקירה כללית של תכונותיהם, במסגרות תיאורטיות שונות, ראה למשל למשל, שיפריין (1987) יוקר וזיון (1998) ואריאל (1998).

⁹ כך, למשל, נמצא את *like* באנגלית, *genre* בצרפתית, *so* בגרמנית, *liksom* בשוודית, *kao* בסרבית-קרוואטית, *chotto/nante/nanka/nado/toka* ביפנית. (המיגוון ביפנית נדון, בין היתר, אצל מטומוטו 1985 וסוזוקי 1998). מבין עשרות המאמרים באנגלית יוזכרו כאן, באופן טבעי, בודדים בלבד. ראה למשל, אנדרהיל (1988), אנדרסן (1998), (2000), מילר ווינרט (1998), סיגל (2002), רומיין ולנג (1991) וראה הערה 10 להבטים לשוניים-חברתיים. בהקשר הנוכחי עולה גם השאלה החברתית-תרבותית הנוגעת ל"תרבות הדוגרי" הישראלית ולפשר הצורך בעמעום (hedging) וציון חוסר דיוק גם כשברור שהאמת ידועה. (וראה כתריאל, 1986, 1999).

¹⁰ וראה הירשפלד (1990) להיבטים הקשורים לשימוש בתרבות הישראלית, טגלימונטה והדסון (1999), דיילי-אוקיין (2000), ווינרט (2002) למשל, לדיון בתפוצה נרחבת בתרבות האנגלו-סקסית, ומשלר (2001) לעיגון הסבר התפוצה בהקשר הרחב יותר של הפוסט-מודרניזם.

¹¹ העובדה שגם סמן השיח *like* באנגלית (המתפקד בהקשרים דומים) קשור דיאכרונית לערך המציין דמיון והשוואה מעידה על טבעיותה של ההשאלה הזאת.

מראי מקום

בן-שחר, רינה (2000) "טוב אז אה...ככה...מה אני אגיד לכם?: על קשרים ריקים בלשון המדוברת" *הארץ* 22 בדצמבר.

הירשפלד, אריאל (1990) "על כזה וכאלו: דור הכזה כאילו" *פוליטיקה* 34: 6-9.
הנקין, רוני (1999) "מה בין 'השמים כחולים כאלה' 'השמים כחולים כזה' ו'השמים כחולים כאילו': על השימוש בכינויי רמז משווים ויסודות אחרים להסתייגות" בתוך: רינה בן-שחר וגדעון טורי (עורכים) *העברית שפה חיה II*. תל-אביב: מכון פורטר. אוניברסיטת תל-אביב. 103-122.

כתריאל, תמר (1999) "סגנון דיבור כסגנון תרבות": בתוך: *מילות מפתח: דפוסי תרבות ותקשורת בישראל*. חיפה: אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן. 206-225.

Andersen, Gisle (1998) "The pragmatic marker *like* from a relevance-theoretic perspective". In: A.H. Jucker and Y. Ziv, (eds.), *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp. 147-170

Andersen, Gisle (2000) "The role of the pragmatic marker *like* in utterance interpretation" In: G. Andersen and T. Fretheim (eds.) *Pragmatic Markers and Propositional Attitude*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp.17-38.

-
- Ariel, Mira (1998) "Discourse markers and form-function correlations". In: A.H. Jucker, and Y. Ziv (eds.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp.223-259.
- Birner, Betty and Ward, Gregory (1998) *Information Status and Noncanonical Word Order in English*. Amsterdam, John Benjamins.
- Clark, Herbert H. and Gerrig, Richard J. (1990) "Quotations as demonstrations" *Language* 66:4, 764-805.
- Dailey-O'Cain, Jennifer Dailey-O'Cain (2000) The sociolinguistic distribution of and attitudes toward focuser 'like' and quotative 'like'. *Journal of Sociolinguistics* 4:1, 60-80.
- Jucker, Andreas H. and Ziv, Yael, (1998) "Discourse markers: Introduction". In: A.H Jucker. and Y. Ziv (eds.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp.1-12.
- Kariel, Tamar (1986) *Taking Straight : "dugri" speech in Israeli Sabra Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lambrecht, Knud (1994) *Information Structure and Sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maschler, Yael (2001) "veke'ilu haraglayim sh'xa nitka'ot bifnim kaze ('and like your feet get stuck inside like'): Hebrew kaze ('like') ke'ilu ('like') and the decline of Israeli dugri (direct) speech" *Discourse Studies* 3:3,295-326.
- Matsumoto, Yoshiko (1985) "A sort of speech act qualification in Japanese: *chotto*" *Journal of Asian Culture*, IX, 143-159.
- Miller, Jim and Weinert, Regina (1998). *Spontaneous Spoken Language : Syntax and Discourse*. Oxford: Clarendon Press.
- Munro, Pamela (1982) "On the transitivity of 'say' verbs" In: P.J.Hopper and S. A. Thompson, (eds.) *Studies in Transitivity, Syntax and Semantics* 15 . Academic Press. pp. 301-318.
- Romaine, Suzanne and Lange Deborah (1991) "The Use of *like* as a Marker of Reported Speech and Thought: A Case of Grammaticalization in Progress" *American Speech* 66: 227-79.

-
- Ruppenhofer, Josef (ms. November. 2001) "Direct speech reporting clauses as parentheticals"
- Schiffrin, Deborah (1987) *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siegel, Muffy (2002) "Like: The Discourse Particle and Semantics" *Journal of Semantics* 19 (1).
- Suñer, Margarita, (2000) The Syntax of direct quotes with special reference to Spanish and English *Natural Language and Linguistic Theory*, 525-578.
- Suzuki, Satoko (1998) "Pejorative Connotation: A case of Japanese". In: A.H. Jucker and Y. Ziv (eds.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp.261-276.
- Tagliamonte, Sali and Hudson, Rachel (1999) "Be like et al. Beyond America: The Quotative System in British and American Youth," *Journal of Sociolinguistics* 3 (2):147-72.
- Underhill, Robert (1988) "Like is, Like Focus" *American Speech* 63 (3): 234-46.
- Winter, Joanne (2002) "Discourse quotatives in Australian English: Adolescents performing voices". *Australian Journal of Linguistics* 22:1, 5-21.
- Ziv, Yael, (1998) "Hebrew *kaze* as a discourse marker and lexical hedge: Conceptual and procedural properties". In: A. H. Jucker and Y. Ziv (eds.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp.203-221.